

Kägu.

Pääsuke.

8. Toonekurg.

Toonekurel on weidene pää, pitk pumane noli, piik peenikene kael, wõda piikad punased lehwad, muudab ja wõlged süled, ja piitameeleline käit.

Toonekurg teeb oma pesa maja katuste peale ja yunde otse, kuhu temale inimelised seetawis wõttad ülespanewad, ta rändab siigite ära sooja maadesse ja teda teeretataste lewade tagaüli tulles niisama suure rõõmuga kui päätoofit.

Toonekurg.

1. Raitsooll; 2. kaarna; 3. wares; 4. karatob; 5. pönnäär.

99. Rääkijad linnud.

Rääkijad linnud (vt „Kooli Lugemise raamat.“ Kirja pannud C. R. Jakobson, gümnaasi koolmeister. 4. tr Tartu, 1878).

Väike märgiatlas

Karl Kello

VAESLAPS KÄOKS

Vanadel aegadel polnud piir inimeste ja loomariigi esindajate vahel kuigi terav, esines üleminekuvorme. Linnu- või loomarahva keele oskus tõi mõnelegi naiste/meesterahvale palju tulu, sai teada tulevikku ja leida kulda. Paljud loomad/linnud olnud algselt inimesed. Linnud vastupidiselt loomadele üldiselt siiski nii madalale ei laskunud, et hakata (tagasi) inimeseks, kes lennatagi ei mõista.

Mis aga tähelepanu väärt – need linnud, kes inimesest saanud, seostuvad kõik mingil moel tuletoomisega. Isegi kõige tavalisema haraka, kes võinud saada ka nõiaast ja vanatüdrukust, ilmumine elamu juurde, aiateibasse ja lävele võis tuua majja tuleõnnetust.

Tuletoojad – toonekurega eesotsas

Valge-toonekurg varjab maja tule eest – kus ta pesapaik, sinna ei löö väik sisse. Kui aga toonekure pesa lõhkuda, paneb ta pesalõhkujat maja põlema. Folklorist Mall Hiimäe teatel öeldakse toonekurele olevat inimese mõistus, aga linnu nägu. Lutsi eestlaste järgi on toonekurg saanud inimesest: kui keegi perenaine keeldunud nälginud vanameest toitmast, muutnud apostel Paulus ta toonekureks ja määranud karistuseks konni ja madusid sööma.

Ka rähn võib olla naisest saanud: Jeesus tulnud kord maale käima, käskinud kellelgi leivategijal naisel ka endale kakukese teha, see ei olnud nõus. Jeesus öelnud: „Metsas koore vahelt pead sa ussisid sööma.“ Lennanudki naine vuhti aknast välja, punane tutt peas (Reigi). Rähngi on lisaks surmasõnumi edastamisele tuletooja – kus ta hakkab katusel toksimas käima, seal on tulekahju oodata.

Lutsi eestlastelt on samuti teada, et jumal muutnud selle minia, kes oma ämma käsutanud, „tedreks tee veerde“ – ja kui juba teder tuakatusele lendab, on kindel, et majja tuleb tulekahju.

Tikutaja kohta, keda meil nimetati ka piksekitseks, teatakse, et taevataat muutnud

vasikaid otsiva karjase linnuks, kes kevaditi öösiti mökitades oma loomi hakanud kutsuma.

Pääsuke päevalind

Põhilised tuletoojad toonekure kõrval on pääsuke, kägu, vares/ronk. Enamik tekkeja seletusmuistendeid pääsukestest lähtub mingist ülekohtuaktist naisterahva (tüdruk, minia, nooriku) vastu, kellest saab pääsuke, sedastab Mall Hiimäe. Näiteks võtab abielumees uue, noorema naise – ja eelmine lendab pulmast pääsukesena minema. Või tapab võõrasema vaeslapse, luudest saab pääsuke. Võrreldav ülekohtuakt naisterahva vastu ilmneb kreeka kultuurmütoloogias – pääsukeseks muutub neiu Philomela, kes olnud kaunis kui nymf ja hakanud meeldima oma õemehele, Traakia kuningale. Kuningas lõiganud oma häbitu kire varjamiseks õnnelul neil keele suust. Jumalad muutsid Philomela pääsukeseks, kes ainult sädistab ega saa laulda. Muinas-Egiptuses suundus Isis pääsukese kujul otsima oma hukkunud ja tükkideks lõigatud venda.

See katusealune elupaik, kuhu pääsuke pesa teeb, on Eestis/Lätis kaitstud pikse ja tulekahju eest. Pääsupesa mahakukkumine ja pesitsemisest loobumine tähendab aga muude õnnetuste seas ka tulekahju. Pääsuke on loojalinnuke, päevalind: pääzük olii pääva pojake, ütleb eesti rahvalaul. Indiaanlastel võinud pääsuke olla äikeselind või vähemalt sarnanenud see pääsukesega. Äikeselind toonud inimestele tule taevast alla. Iseloomulik, et ka valgetoonekurge kui meil suhteliselt hilist lindu nimetab rahvasuu saksamaa pääsukeseks (Mall Hiimäe). Varem tunti siinmail üksnes inimpelglikku musta toonekurge, seda päris Toonela lindu.

Ematappis, isa söi

Tapetud vaeslaps muutub ka käoks. Isa võttis töösõ naasõ, tuu ollgi sääne nõid vai halv inemine. Uus naine ei sallinud mehe esimest tütar, et see virk ja viisakas ja väga ilus oli, oma tütar aga inetu ja laisk. Kasutütar pidi kõik rasked tööd ära tege-

ma, sai tänapalgaks ainult kurjaste tapelda ja malka. Võõrasema nõidus kasutütre lambaks, *sis tapp ar*. Keetis liha, andis isale süüa. Lapse luud aga viidi metsa kännu otsa, kus need kokku kasvasid ja aegamööda suled selga, kuni tõusis linnuna lendu, lauldes „kukku-kukku” ja et „ema tappis, isa sõi”.

Kui aga vend tahab õega abielluda, vastab see, et enne lendab käona metsa.

Käo ilmumine elumaja lähedale tähendab mitut laadi õnnetuste, sh surma kõrval ka tulekahju. Samuti lätlastel, tuleb kägu maja juurde, katusele või õunaaeda kukkuma, siis keegi sureb ja maja võib põlema minna. Lätlased usuvad, et kuni kägu pole kevadel kukkunud, ei tohi paljajalu käia ega maa peal magada. Kuivõrd samuti ei või enne esimest pikset kevadel maha istuda ega maas magada ja paljajalu võib alles pärast pikset käia (pikne vabastab maa mürgist, tõmbab kuidagi välja), täidab käo kukkumine olulisi pikse funktsioone – mis tähendab, et kägu meenutab indiaanlaste äikeselindu.

Pääsuke ja kägu ei lendavat ära lõunamaale, vaid veetvat talve siinsamas – pääsuke järvepõhjas ja kägu raudkulliks muutununa puuõõnes (pääsukesed lähivad lausa päevapealt – pärtlipäeval, s.o 24. augustil). Pääsuke ja kägu on päikeselinnud – kui päikeselind asub talvel järvepõhjas või puuõõnes, on see siis talvise päikese? musta päikese? uinuva päikese kajastus?

Valge vares

Vares aga polevatki lind, vaid nõiutud inimene (võrreldavalt on ainude kaaren must mees: *paskuru* '(must nagu) süsi inimene'). Vareski kuulutab lisaks sõjale ja surmale ette tulekahju; vareski on päikeselind ja loojalinnuke. Iiri keltidel oli ta iseäralise austuse objekt, nende valgusejumala Lugi lind.

Valge vares olnud samuti kreeka päikesejumala Apolloni lind. Apollon karistas valget varest / lumivalget ronka, muutes tal suled mustaks, sest see ei toonud eluvett. Vares/ronk on tuntud eluvee tooja ka eesti mütoloogias, hangib eluvett müütilise Saare pealt. Valget varest meenutatakse meie müütilistes lauludes seostuvalt luigekarvalise kaarnaga.

Kui Noa lähetanud lumivalge kaarna maad otsima, jäänud see hobuseliha nauatima, mis pärast kirus Noa linnu sama mustaks, kui tema vihane süda sel hetkel oli

(viikingidki lasknud laevalt varese lendu, et leida teed kuivale maale). Ka kaaren kuulutab ette tulekahju. Sama hoiatus kui toonekure pesa puhul kehtib kaarna pesa lõhkumise kohta: lind toob tuletuki ja paneb maja põlema. Kaaren/ronk muneb esimese muna maarjapäeva hommikul – siis pidanud tema pesas leiduma üks kuldne muna. Kuldne muna on päikese võrdkuju. Ronk/vares on indiaanlastel päikese ja valguse vabastaja, tuletuoja. Rongal õnnestunud kavalusega vabastada vangist päike ja kuu: kord narritanud ta ürgema nii kaua, kuni too naerdes käed üles tõstnud ja kaenlaaukudesse peidetud valguselinnud vabaks lasknud.

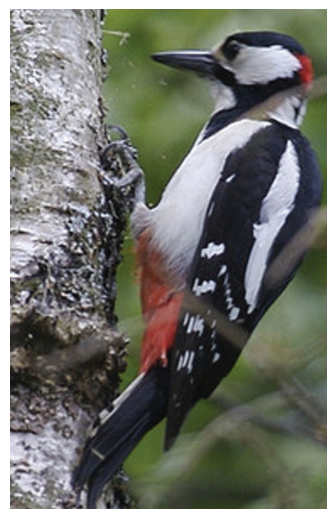
Eeposest „Beowulf” aga on lugeda: „Must ronk rõõmsal südemel / uut õnne kuulutas, algavat agu; / öö taganes.” Mis peaks tähendama, et muistsete anglosakside meelest oli ronk samaväärne kristlaste kuldse päikesekukega kirikutornis.

Ürgsed motiivid

Kõigis neis kurblugudes on leida jälgi ürgsetest müütilistest motiividest. Lapsetapp, mis seostub linnuks muutumise looga, on ülemaailmselt levinud lugu. Kui võõrasema tapab oma mehe esimese tütre, võib see olla kajastus emajärgsest ühiskonnast: vältimaks tülika pärijanna esilekerkimist? Tapetud lapse liha isale sissesöötmisses, mis levinud ka kreeka mütoloogias, võiks näha jälge rituaalsest kannibalismist. See viis aga, et luud vaja hoolikalt kokku koguda ja metsa kännu otsa viia, kust need linnuna lendu tõusevad, kajastab uskumust, et võimaluse taassünniks/ülestõusuks avab see, kui kõik luud alles. Hingel on asupaik olemas veel, kuni luud terved (ka ohvriloomade luud koguti omal ajal hoolikalt kokku ja maeti maha, mis väljendas lootust, et loom tuleb uuestisündinuna tagasi). Ürgse uskumuse kohaselt võivad surnute hinged siirduda ka lindudesse. Taassünd linnuna peaks olema kajastus hingelinnust, sest surematu hing võib väljuda surelikust ihust ka linnu kujul.

Harakas.

Rähn.

Teder.

Tikutaja.